

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

QUBLA ARAL BOYI XALIQLARINIŃ RUWXIY TÁRBIYADAĞI ÁDILLIK MÁSELESİ

*Alimov Quwanışbay Tursınbekovich
Ájiniyaz atındağı Nókis Mámleketlik
Pedagogikalıq Institutı oqıtıwshısı*

XXI ásir bosáğasında tariyxıy tájiriyebe sonnan dárek berediki, ol yamasa bul mámlekettiń, millettiń qawipsizligi, turaqlılıǵın hám rawajlanıwı, onıń keleshegi usı milletke qáwip salıp atırǵan qáterdi ańlap jetiw potencialı hám qábleti dárejesine kóp tárepten baylanıslı.

Ádalat mashqalası hár dayım insaniyattıń dıqqat orayında bolıp kelgen. Ideyalar ádalatlı hám shın bolıp, kópshiliktiń talap-mútajliklerine uyqas kelse, bul tarawdağı tárbiya quralları tásirli, tárbiyashiler bolsa aktiv hám fidoiy bolsa gózlangen maqsetke eriwiladi. Bul túsiniq siyasattanıw pániniń baslı temalarınan bir ekenligi jaqsı málim. Biraq ádalat ruwxıy qádiriyat esaplanadı[1]. Ol tiykarınan ruwxıylıqtıń sociallıq turmıstağı áhmiyetli quram bólegi bolıp tabıladı. buǵan ullı ata-babalarımızdıń kóp ásirlik miyrası gúyaa esaplanadı.

Shıǵısta sonıń ishinde qubla aral boyı xalıqlarında hámme waqıt hikmet, ádalat hám adamgershilik kriteriyalarına súyene otırıp, haqıyqattı izlew jolı retinde qaralǵan. tariyxıy dástúrler, etikalıq qádiriyatlar haqıyqattı bilıwdıń, bolmısqa anıqlama beriw, bilimlerde ulıwmalastırıp, juwmaqlawshı pikirler shıǵarıwdıń tiykarǵı jayı bolǵan”. Filosofıyanıń milliy, regionlıq tárepleri de áne sol filosofiyalıq juwmaqlarǵa tiykar bolǵan dástúr hám qádiriyatlardıń ayriqshalıǵı menen belgilengen.

Ruwxıy, mánáwiyy baylıq insandı gozzallastıradi, sonıń menen birge olardı jaman joldan qaytarıp, durıs jolǵa baslaydı, ádalat ushın gúreske iytermeleydi. Milliy qádiriyatlar menen sheklenip, dúnya mádeniyati, basqa xalıqlardıń ruwxıy baylıqların úyreniwden pútkillew bas keshiw múmkin emes. Dúnyadağı hesh bir xalıq óz milliy mádeniyati, baylıqları kóleminde rawajlana almaydı.

Ádalat mashqalasınıń jáne bir quramalılıǵı ol hár qıylı tarawlarǵa engizilgende hár túrli úyrenilgen[2]. Máselen, milliy (anıqraqı, milletler aralıq) ádalat, diniy (dinler aralıq, hár qıylı din wákilleri arasında, hár qıylı diniy sistemalar kóz-qarasınan) ádalat, ekonomikalıq ádalat, sociallıq yaǵnıy hár qıylı sociallıq qatlamlar arasındaǵı ádalat, sudtaǵı ádalat hám taǵı basqalar. Bulardıń hár birinde ádalat tımsalı ózine tán tárizde sáwlelenedi. Sudlarda, misal ushın, Evropa dástúrlerine kóre ol eki tárepli tárezi formasında súwretlengen.

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGİYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŇ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMİY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

Ádatat, ádatatlıq adamzattıń haywanlardan artıqmashılıgın kórsetetuğın ózgeshe qásiyeti. Onı ádep-ikramlılıqtıń bası dep qarawğa boladı. Ol tek ádep-ikramlılıq ǵana emes, ol jámiyettegi siyasattıń tiykarı bolıp ta esaplanadı. Sonıń ushın qaysı eldiń ádebiyat sheberlerin almańız, hámmesi ádatatlıqtı jırlaǵan, ádil patsha izlegen, ádillikti álpeshlegen hám kótermelegen.

Qurani Kárim de ádillikti álpeshlep ádatatlıqqa shaqıradı. Muhammed payǵambarımız mınady degen: «Ádatatlıq Allanıń jerdegi tárezisi, hár qim ádatatlı bolsa, onda ol tárezi onı beyishke baslaydı. Kim ádatatlıqtan alıslasa, onda ol dozaqqa túsedi»[3]. Sonday-aq Muhammed payǵambarımızdıń mınaday sózleri de belgili. Ol aytqan: «Alla aspandı kún menen, ay menen, juldızlar menen bezedi. Al, jerdi, bilimpazlar menen, jawın menen hám ádatatlı hákimler menen bezedi».

Hár qanday dáwirde jasaǵan xalıqlar, sociallıq toparlardıń ózine tán ádepliligi bar. Olardıń qayırılıq hám jawızlıq, ádalatsızlıq hám parız haqqında óz aldına túsiniǵi bolǵan. Mısalı, qul iyelewshilik jámiyette qullarǵa qatnas, feodalizm jámiyetinde baǵınıńqı diyxanlarǵa múnásibette ózine tán ádeplilik qaǵıydaları qollanılgan. Bulardıń hámmesi adamnıń jámáát turmısına baylanıslı óz ornına ılayıq dep esaplangan.

Ádatat túsiniǵi-musılmanlardıń barlıq urpaqlarınıń oy-pikirine, onıń dún'yaǵa kózqarasına, ádatatlıq ólshemine kirip, qanına sińip ketken ádeplik. Sonlıqtan da qaraqalpaqlarda: «Teń atanıń balları teńlikke tursa da, kemlikke turmaydı» dep atap kórsetilgen.

Musılman dún'yasında tiri waqtında payǵambar dárejesine aylanǵan Ayatolla Ruxolla Xomeyni óziniń jumıs ornınıń tórine kórkem kolligrafiyalıq jazıwda «Ádatatlıq hákimiyattıń tiykarı» degen sózleri ildirip qoyǵan eken.

«Avesto»da adamlardıń ózara tınısh-tatıw, awızbirshilikte jasawı, bir-birine jumsaq múnásibette bolıwı, járdem qolın sozıwı ullılanıp, ádalatsızlıq, miyrimsizlik, qızǵanısh, ǵázep, zorlıq kibi illetler qaralanadı.

Ádatatlı adam parasatlı, kemtar hám opalı adam. Ol hár bir istiń haqıyqat hám durıs ólshemn tabadı. Sonıń ushın da ádatatlıqtı tárezi menen durıs salıstırǵan. Musılman ádepliliginde ádatatlıq-fundamental' hám universal jaqsılıq qásiyeti. Shın mánisinde ádatatlı bolıw degen sóz barlıq tarawda ádil bolıw degendi ańlatadı. Ádil adam hamme iste, sonıń ishinde turmısta da, siyasatta da ádatatlı sheshimge keledi. Bul eldi basqarıwshınıń qaysı dárejede bolmasın zárúrli isi[4]. Shıǵısta «Ádatatlı Sultan báhárde jawǵan, jerge jawatuğın jawınnan da jaqsı». «Ádatatlı Sultan qunarlı jerden de jaqsıraq» delingen. Shinında Arab dún'yasınıń sahralarında jawınnıń, qunarlı jerdiń áhmiyetin biletuğın adam, bul naqıldıń qanday dárejede bahalıǵın jaqsı túsinedi.

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

Áyyemgı Shıgıstada, Batıstada jaqsılıq hám jamanlıq, ádalat hám ádalatsızlıq, doslıq biradarlıq, muhabbat hám jerkenish, baxıt hám azap shegıw, ilim bilim sıyaqlı mashqalalardıń sheshimin izlengen. Bul process sol dáwir ullı filosoflarınıń pikirlerinde ásirese, bórttırıp kórinetuđın boladı, misalı:

- Konfutsiy: —”Adamlar seni bilmewinen ǵam shekpe, óziń adamlardı bilmegenińnen ǵam shek” degen edi.

Ádil sózi tikkeley konkret háreketlerge baylanıslı. Ádillik sonday qásiyetlilik, sonıń ushın xalkımız balalarınıń atların oǵan baylanıstırıp Ádilbay, Ádilbek dep ataǵan. Sonday-aq belgili, ádalatlı shaxslardıń ismisharipiniń artına «ádil» degen sózdi tirkegen. El-jurttı abad hám párawan qılıw, xalıqtıń algısına iye bolıw, japa shekkenlerdi zalımlar zulımlıǵınan qorǵaw, ádalattı qarar taptırıw ushın patshalarda insap ar-namıs, miyırım-shápáát bolıwı kerek[5].

Juwmaq etip sonı aytıw múmkin, Shıgısta sonıń ishinde qubla aral boyı xalıqlarında hár bir adam ullılıqqa jetisiwge talpınadı, onıń ushın ózin miynette shınıqtırıp, óz minez qulqında sabırlılıq, kishi peyillilik, bir sózlilik, sadıqlıq, ádalatshılı sıyaqlı páziyetlerdi qalıplestirip, oǵan mudamı ámel qılıp barıwı zárúr.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Husniddinov Z. O'zbekistonda diniy bag'rikenglik. TIU.2006.B.9.
2. Bag'rikenglik- barqarorlik va taraqqiyot omili,-Toshkent.: Toshkent Islom universiteti, 2007.
3. Qur'oni Karim.Toshkent.”Toshkent islom universiteti”. 2007.-B.
4. Qurani karim (Abdulaziz Mansur tarjiması). T., 2001
5. Нижников С.А. История философии. Курс лекций. –М.: Экзамен, 2004.